

УДК 94(44):[2-67:061.2(=416.2):28]»20»

Богдана СИПКО

МІЖРЕЛІГІЙНИЙ ДІАЛОГ ФРАНЦУЗЬКИХ ІУДЕЇВ І МУСУЛЬМАН НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ІНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ

Релігії не змагаються між собою. Кожен культ має свою традицію й історію у Франції. Неможливо порівнювати католицизм, який має десятки тисяч костелів, іудаїзм із двохтисячною історією у Франції, й іслам, нещодавній на нашій території. Але ми живемо разом. Держава легітимно піклується про кожного не рівно, а відповідно до потреб конкретного моменту.

Хаїм Корсія, Великий рабин Франції, 2016 р.

На основі електронних архівів Представницької ради єврейських інституцій Франції й громадської організації Іудео-мусульманська дружба та французької преси проаналізовано основні тенденції у міжрелігійному діалозі французьких іудеїв і мусульман на початку ХХІ ст. Встановлено, що найуспішнішою співпраця була в 2008—2013 та 2015—2017 рр., що пояснюється готовністю лідерів як іудеїв, так і мусульман до компромісів. Натомість каденції Роже Цукермана (2001—2007, 2013—2016) та Даліля Бубакера (2003—2008, 2013—2015) через запальний характер, і, як наслідок, гострі заяви, відзначалися похолоданням у відносинах, і навіть відкритими конфліктами.

Ключові слова: іудеї, мусульмани, міжрелігійний діалог, П'ята республіка.

© Б. СИПКО, 2018

На початку ХХІ ст. П'ята республіка була домом для найчисленніших мусульманської (4—5 млн осіб) й іудейської (0,5—0,6 млн осіб) громад Західної Європи. Лідери обох спільнот вважали себе інтегральною частиною французького суспільства, іудеї, апелюючи до давності перебування на цій території, мусульмани, наголошуючи на чисельності. Оскільки у їх громадсько-політичному дискурсі домінували самоідентифікації, такі як «французьких іудеїв» і «французьких мусульман», перед представницькими структурами постало завдання налагодження міжрелігійного діалогу з метою недопущення перенесення іноземних ісламсько-іудейських (і, насамперед, арабо-ізраїльських) протиріч на французький ґрунт. Відповідно, актуальним є дослідження взаємин Представницької ради єврейських інституцій Франції та Французької ради ісламу.

У 2013 р. у Франції побачило світ фундаментальне енциклопедичне видання «Історія відносин між євреями та мусульманами» за загальною редакцією історика Бенджаміна Стори та літературознавця Абдельвахаба Меддеба, до появи якого доклалося близько ста двадцяти авторів [7]. Дослідження написане на основі міждисциплінарних підходів із залученням різних видів джерел, у т. ч. творів художньої літератури та кінострічок, і позиціонується як реалізація прагнення подолати фрагментарність даних про іудейсько-мусульманські взаємини. Але, незважаючи на те, що більшість авторського колективу були французами та й основний масив історіографії також франкомовний, такий цікавий аспект, як відносини між двома релігійними спільнотами на території Республіки було упущено. Дослідниця єврейської спільноти Франції Мартіна Коен в одній із наукових розвідок «Євреї та мусульмани у Франції: республіканська модель інтеграції» порівняла процеси адаптації іудейської та мусульманської спільнот у Республіці [4]. Почесний професор університету Париж-VIII-Вінсенн-Сен-Дені Анні Бенвеніст, зосередивши увагу на розвитку іудейської спільноти Сарселю у 1960—2000-х роках, згадала про взаємини цієї громади з мусульманами лише принагідно [3].

Тому в основу написання статті покладено електронні архіви Представницької ради єврейських інституцій Франції [10] та громадської асоціації Іудео-мусульманська дружба Франції [9]. У згаданих архівах наявні не лише документи єврейських організацій, а й копії листів і комюніке Французької ради

ісламу, пов'язані з ісламсько-іудейським діалогом. Інтерес у контексті редакційної політики (як саме висвітлювати теми, пов'язані з ісламом) викликає періодичне видання Представницької ради єврейських інституцій Франції — *Études du CRIF* (Дослідження CRIF). Інформацію було доповнено матеріалами французьких загальнонаціональних видань *Libération*, *Le Nouvel Observateur* та *Le Figaro*.

Представницька рада єврейських інституцій Франції (*Conseil représentatif des institutions juives de France — CRIF*) була створена ще наприкінці 1943 р. початково з метою захисту прав французьких євреїв, згодом діяла в основному як репрезентативна організація. Французька рада ісламу (*Conseil français du culte musulman — CFCM*) після тривалого періоду інституціоналізації ісламу з'явилася щойно в 2003 р. [1] і з того часу позиціонує себе як координаційну структуру та представника інтересів мусульман перед світською владою.

Ще в 1967 р. Великий рабин Франції Жакоб Каплан, падре Мішель Ріке та ректор Великої Паризької мечеті Сі Хамза Бубакер заснували організацію *Авраамове Братство*, яка мала налагоджувати співпрацю між іудейською, християнською та мусульманською спільнотами. Як пояснював появу Авраамового Братства його ідейний натхненник ректор Бубакер, воно мало на меті запобігти перенесенню ізраїльсько-арабського конфлікту до Франції [56]. Зрозуміло, що формування цієї організації носило, насамперед, символічне, а не прикладне щодо вирішення конкретних проблем значення. Але організація посприяла налагодженню традиції періодичних зустрічей між ректорами Великої паризької мечеті та Великими рабинами Франції [8, р. 40].

25 березня 2007 р. у Парижі відбулися урочистості з нагоди 40-річчя від створення Авраамового Братства. Заходи розпочалися з прийому у Великій синагозі Перемоги, продовжилися візитом у Велику паризьку мечеть, де її ректор Даліль Бубакер відкрив пам'ятну дошку, а завершилися у костелі Сан-Сюльпіс [51].

Після того, як у 1980-х рр. з появою нових ісламських федерацій (1983 р. — Об'єднання ісламських організацій Франції, 1985 р. — Національна федерація мусульман Франції) похитнулася гегемонія Великої паризької мечеті у представництві інтересів мусульман, CRIF почала налагоджувати контак-

ти і з ними. Зокрема, 9 вересня 2004 р. відбувся 90-хвилинний візит генерального секретаря Об'єднання ісламських організацій Франції Фуада Алаї до Комісії CRIF для відносин з мусульманами. Основним лейтмотивом зустрічі була теза: «Не імпортуймо у Францію Близькосхідний конфлікт» [24]. У той же час Комісія зустрілася і з представниками конкуруючої до Об'єднання ісламських організацій Франції Національної федерації мусульман Франції.

З появою у 2003 р. та стабілізацією у 2004—2005 рр. єдиної представницької організації мусульман Франції — Французької ради ісламу, саме CFCM стає привілейованим партнером для CRIF. І коли в 2011 р. Об'єднання ісламських організацій Франції вийшло зі складу CFCM, риторика CRIF стала дуже жорсткою щодо цієї федерації: наголошували на тому, що це «представники радикального політичного ісламу» та «прихильники палестинського ХАМАСу». Перебування Об'єднання ісламських організацій Франції у складі CFCM розглядали як апріорі невдале: «Саркозі хотів інтегрувати інтегривів, контролювати їх як Наполеон. Але це вже час пост-колоніалізму, а вони (Об'єднання ісламських організацій Франції. — Б. С.) не тубільці» [54].

У березні 2004 р. зловмисники здійснили підпал мечеті в Аннесі. Відтак, генеральний директор CRIF Хаїм Мюзікан висловив підтримку мусульманській спільноті Франції в особі CFCM. У відповідь президент Французької ради ісламу Даліль Бубакер подякував CRIF за підтримку та висловив сподівання, що «Всемогутній Творець допоможе нам краще пізнати один одного, співжити та вести мирний діалог» [36]. Тому й не дивно, що в червні 2005 р. CRIF надіслала теплі привітання Д. Бубакеру з нагоди його переобрання президентом CFCM, а також висловила сподівання на продовження багаторічного дружнього діалогу [47].

Однак, до 2008 р., тобто до обрання Моххамеда Муссауї новим президентом CFCM, співпраця між двома представницькими організаціями носила декларативний характер. Тому в цей період виникає ряд ініціатив міжрелігійного діалогу так би мовити «знизу». У 2004 р. з ініціативи Об'єднання єврейських студентів Франції та Клубу конвергентності молоді магрибського походження з'явився проєкт *CoExist* (Співіснувати). *CoExist* розробив

програму дій проти расизму й антисемітизму у навчальних закладах, яка мала боротися з упередженнями та стереотипами. За перші роки існування організація провела близько сотні акцій, насамперед у коледжах зон пріоритетного навчання¹. Про успішність проекту свідчать ті факти, що в 2007 р. впливова французька антирасистська організація *SOS Racisme* приєдналася до ініціативи, і в цьому ж році CoExist отримав престижну Премію Цінностей Республіки [8, р. 14].

За словами рабина комуни Різ-Оранжі Мішеля Серфаті, у 2004 р. після телефонної розмови з президентом CRIF Роже Цукерманом про те, що чисельність антисемітських дій стрімко зростає, у нього виникла ідея створити асоціацію Іудео-мусульманської дружби Франції (*Amitié Judéo-Musulmane de France — AJMF*), яку він зреалізував у 2006 р. [66], обравши епіграф «*Ми схожі більше, аніж видається*». Метою AJMF було боротися із взаємними стереотипами, налагоджувати співпрацю та порозуміння. Асоціація мала чітку організаційну структуру: Генеральна асамблея, Національна рада та Бюро, до складу якого входили шість віцепрезидентів (трьох мусульман і трьох іудеїв різних конфесій), генеральний секретар і скарбник. Діяльність проводили у чотирьох основних напрямках:

- *ательє проти стереотипів*» (співпраця з навчальними закладами, локальними асоціаціями. До підготовки залучали психологів, аніматорів. Використовували інтерактивні ігри, короткометражні стрічки, фотовиставки про випадки дискримінації, цікаві факти про іслам та іудаїзм. Саме у рамках цього проекту ініціювали підготовку в 2006 р. Інститутом арабського світу та Музеєм мистецтва й історії іудаїзму виставки «Поєднані культури»);

- *організація спортивних і культурних заходів* (зокрема, футбольні матчі між іудейськими та мусульманськими підлітками);

- *«діяльність на вулицях»* (обклеєним і наповненим агітаційними матеріалами автобусом, а з

¹ «Зони пріоритетного навчання» (*zone d'éducation prioritaire — ZEP*) були створені у 1981 р. міністром освіти Аленом Саварі з метою вирішення проблем учнів та освітня у «складних» передмістях, але не виправдали покладених на них надій і стали символом нижчого рівня викладання. Оскільки учні-мусульмани здебільшого проживали в «складних» кварталах, вони становили близько третини всіх учнів у ZEP.

2013 р. мікроавтобусами, відвідували складні квартали² та намагалися налагодити діалог із місцевим населенням);

- *міжрелігійний діалог*. Щороку організовували вихідні Відкритих дверей у мечетях і синагогах [9].

Мішель Серфаті зміг працювати у складних передмістях зі значним відсотком мусульманського населення завдяки авторитетному імаму, регіональному духівнику лікарень Іль-де-Франсу, хафізу³ Моххамеду Азізі, який до 2012 р. був його активним помічником. Згодом опирався на освічену мусульманську молодь. AJMF вдалося створити десять регіональних осередків, зокрема в Парижі, Страсбурзі, Безансоні, Ніцці, Монпельє, Тулузі тощо. Ініціативи Серфаті й Азізі були схвально сприйняті як CRIF, так і CFCM. Керівники AJMF наголошували на тому, що необхідно дистанціюватися від міжнародних конфліктів, оскільки французькі іудеї не є ані ізраїльтянами, ані солдатами ЦАХАЛу, і набратися терпіння: «*Ми не маємо амбіцій змінити менталітет, ми не чарівники. Робота, яку ми робимо, — це робота покоління. І потрібно продовжувати в цьому руслі ще років сорок*» [23].

З обранням на пост президента Французької ради ісламу Моххамеда Муссауї, представників CRIF почали частіше запрошувати на іфтари (вечері-розговіння у період Рамадану). Зокрема, 16 вересня 2008 р. глава Комісії для відносин з мусульманами Альбер Коен був присутнім на іфтарі в мечеті в Іврі-Куркуронн [46]. М. Муссауї пообіцяв зробити все можливе для поглиблення співпраці з єврейською спільнотою. І вже 24 листопада 2008 р. CFCM та CRIF провели першу робочу зустріч, на якій обговорили подальші дії, спрямовані на те, аби «*суперечності, які існують на міжнародній арені, не перенеслися у Францію*» [44]. У грудні 2008 р. обидві спільноти стали жертвами вандалів, які по-

² У 1995—2014 рр. на позначення цих районів офіційно вживався термін «*zone urbaine sensible (ZUS)*» (складна міська зона), який у 2015 р. замінили на «*quartier prioritaire*» (пріоритетний квартал). У другій статті закону від 14 листопада 1996 р. чітко визначено, що французька влада розумітиме під ZUS «*великі ансамблі або квартали з деградованим житлом і сильною невідповідністю між забезпеченням житлом і працевлаштуванням*». Всього було створено 751 складну міську зону, у т. ч. 717 у метрополії на території 800 комун і 200 агломерацій.

³ Хафіз — людина, що знає Коран напам'ять.

шкодили 500 мусульманських стел і десяток іудейських поховань на військовому кладовищі поблизу Аррасу [42].

М. Муссауї вдалося перетворити іфтари, організовані Французькою радою ісламу, у відповідник традиційних щорічних вечер, ініційованих з 1985 р. CRIF, — на них почали запрошувати представників влади та релігійних спільнот. Так, 14 вересня 2009 р. на іфтарі були присутні близько 200 осіб, у т. ч. міністр внутрішніх справ Бріс Ортефо, президент CRIF Рішар Праск'є, Франсіс Каліфа та Хаїм Мюзікан [45]. Варто відзначити, що п'ять днів перед тим, 9 вересня представники CRIF відвідали іфтар у Дрансі на запрошення імама Хасана Шалгумі, з яким вони підтримували дружні стосунки, що цілком закономірно, зважаючи на знаковість Дрансі для іудейської спільноти⁴. Аналогічно Представницька рада єврейських інституцій Франції продовжувала демонструвати прихильність і Великій паризькій мечеті, зокрема 30 серпня 2010 р. Рішар Праск'є взяв участь в іфтарі, організованому Далілем Бубакером. Подію також відвідали міністр внутрішніх справ Бріс Ортефо, Моххамед Муссауї та сенаторка Баріза Кіарі [28].

Загалом, 2010 р. став для Французької ради ісламу знаковим як у контексті подальшого визнання мусульманської спільноти світською владою, так і поглиблення співпраці з Представницькою радою єврейських інституцій Франції. Зокрема, 8 червня 2010 р. міська рада Страсбурга одногосно прийняла постанову про створення комунального мусульманського кладовища. 17 червня 2010 р. Міністерство внутрішніх справ і Французька рада ісламу підписали рамкову угоду про запровадження чіткої статистики антимусульманських актів⁵, прецедентом став облік антисемітських дій з 1998 р. 28 червня 2010 р. вперше у французькій історії глава уряду Франсуа Фійон брав участь в інавгурації мечеті в Аржентеї. У січні, травні та липні 2010 р. відбулися вшанування мусульманських військових на кладовищах у Тарасконі та Страсбурзі. Закономірно, що ці процеси насторожили негативно налаштова-

них щодо мусульман осіб, і в травні-червні 2010 р. поховання ісламських солдат у вище перелічених населених пунктах зазнали нападів вандалів [19]. Одразу ж після згаданих інцидентів CRIF суворо засудила пошкодження стел солдатів, «які померли за Францію» [43].

7 вересня 2010 р. президент CRIF Рішар Праск'є взяв участь у традиційній церемонії іфтару у Павільйоні Дофіна, організованій CFCM. Іудейську спільноту також представляли великі рабини Жіль Бернхейм і Давид Мессас і президент Центральної та Паризької консисторій Жюль Мергі. Серед присутніх були міністр внутрішніх справ Бріс Ортефо, а також члени уряду Ерік Бессон, Фадела Амара та Надін Морано. У довгому виступі, стенограму якого згодом опублікувала CRIF на офіційному сайті, Моххамед Муссауї наголосив на тому, що мусульмани й іудеї мають низку спільних проблем, зокрема виготовлення халяльного та кошерного м'яса. Окремо президент CFCM подякував великому рабину Жілю Бернхейму за виважену позицію у дискусії щодо референдуму про заборону спорудження мінаретів у Швейцарії. Про близькосхідну проблему М. Муссауї згадав дипломатично: «французькі мусульмани мають право висловлювати підтримку та співпереживати палестинцям, але це не має бути джерелом непорозуміння між мусульманами й іудеями у Франції» [40].

Іудейська спільнота Франції схвально сприйняла виступ М. Муссауї, і вже наприкінці вересня 2010 р. він здійснив офіційний візит у Страсбург, де зустрівся з представниками місцевої влади та релігійними спільнотами. Поїздки підготували великий рабин Рене Гутман, рабин Клод Хейманн і регіональний делегат CRIF П'єр Леві. М. Муссауї відвідав Велику синагогу Миру та синагогу Рамбам, де обмінявся думками щодо можливих шляхів поглиблення співпраці між мусульманами й іудеями [50]. На початку грудня з нагоди свята Хануки президент CFCM надіслав привітання CRIF, в якому не лише виразив найкращі побажання, а й висловив сподівання, що «це свято стане великим моментом миру та спокою для всіх нас» [67]. Тому не дивно, що через кілька днів президент CRIF Рішар Праск'є обурився заявою Марін Ле Пен, у якій вона прирівняла молитви мусульман на вулицях до окупації. На його думку, єдиною метою цього порівняння була стиг-

⁴ У період Другої світової війни там знаходився найбільший французький пересильний концтабір.

⁵ З цієї метою 23 червня 2011 р. Французька рада ісламу створила Національну обсерваторію ісламофобії, яка реєструє дії проти мусульман на території цілої Республіки.

матизація мусульман [58]. CRIF висловлювала підтримку CFCM і в умовах вандалізму на військово-му кладовищі у Каркасоні у вересні 2011 р. [57] та пошкодження мечеті у Вільнев-сюр-Лот 19 листопада 2011 р. [31].

17 січня 2012 р. у приміщенні Великої паризької мечеті з метою «зруйнувати стіну зневаги між двома спільнотами» відбулася перша офіційна зустріч на найвищому рівні між Представницькою радою єврейських інституцій Франції та Далієм Бубакером. Ректор засудив профанацію синагоги на вулиці Коперника, президент CRIF — вандалізм щодо мусульманських поховань. Символічно, що Р. Праск'є наголосив, що до сучасної співпраці окрім Д. Бубакера докладаються також «мої друзі Моххамед Муссауї, ваш наступник у CFCM, а також імам Хасан Шалгумі» [56].

На початку березня 2012 р. керівництву CRIF і CFCM прийшлося об'єднати зусилля з метою відстояти право обох спільнот на виготовлення халляльного та кошерного м'яса. Оскільки глава уряду Франції Франсуа Фійон відреагував на дискусію, що тривала у Раді Європи, та назвав ритуальне вбивство тварин негуманним [61].

Але вже 11—19 березня 2012 р. у Тулузі трапилася трагедія, яка сколихнула французьке суспільство та проілюструвала слабкість координації дій CRIF і CFCM, попри всі попередні заяви та заходи. 11 березня Моххамед Мера вбив із вогнепальної зброї старшого офіцера Імада ібн Зіатена, 15 березня застрелив солдатів Моххамеда Легуада й Абделя Шеннуфа, а 19 березня о 8.30 ранку здійснив теракт у єврейській школі Озар Хатора, вбивши трьох учнів і поранивши вчителя. На військових М. Мера нападав, бо вони уособлювали для нього Республіку, школа Озар Хатора була мішенню за релігійною ознакою. Але при цьому серед убитих військових виявилось двоє мусульман. У цій ситуації вже ввечері в Парижі іудейська та мусульманська спільноти організували мовчазний марш. 29 березня 2012 р. глава CRIF Рішар Праск'є адресував Президенту Республіки Ніколя Саркозі звернення: «Ми більше, аніж коли-небудь зацікавлені у дружніх стосунках із французькими мусульманами. Ми маємо серед мусульманських керівників партнерів, з якими поділяємо спільні почуття до Франції [...] Ми відкидаємо будь-яку амальгаму зі злочинами одного

фанатика» [53]. Після трагедії в Тулузі перед Комісією CRIF для відносин з мусульманами поставили два основні завдання: налагоджувати відносини з мирною більшістю французьких мусульман і збирати й аналізувати інформацію про загрози радикального ісламізму [59].

1 квітня 2012 р. в ефірі TV 5 Monde великий рабин Франції звернувся до сотень тисяч поміркованих мусульман із закликом продемонструвати спільні для іудеїв і мусульман цінності, наполягаючи на тому, що «це не під силу CFCM, бо іслам дуже різноманітний, навіть Об'єднання ісламських організацій Франції покинуло представницьку організацію» [34]. На ці слова відреагували імам мечеті у Бордо Тарік Убру й імам мечеті у Тулоні Мустафа ель Уамму, наголошуючи на тому, що М. Мера не був добрим мусульманином: «Це акт одиначної людиною, яка не знає нашої релігії, не отримала знань. Іслам — це мир» [53].

У результаті, 5 липня 2012 р. Французька рада ісламу вкотре гостро засудила «антисемітську агресію» в Тулузі, яка не лише загрожує безпеці євреїв, а й принципам поваги, на яких базується співжиття у Республіці [41]. Тому 11 липня 2012 р. Французька рада ісламу висловила стурбованість звинуваченнями в антисемітизмі щодо молоді ісламського віросповідання. Зокрема, М. Муссауї у комюніке підкреслив: «CFCM вимагає, аби акти жорстокості, здійснені французькими громадянами, не прив'язувалися до їхнього віросповідання. [...] CFCM урочисто стверджує, що французи, які сповідують автентичний іслам, є відповідальними громадянами, які поважають цивільні закони» [32]. На перманентний пошук співпраці та взаємне висловлення підтримки між двома спільнотами відреагував сатиричний тижневик *Charlie Hebdo*, помістивши 19 вересня 2012 р. на обкладинку карикатуру «Недоторкані 2», на якій було зображено пророка Моххамеда в інвалідному візку, який штовхав рабин із підписом: «Не потрібно насміхатися» [14].

26 травня 2013 р. мали відбутися вибори до CRIF, у червні до CFCM. Напередодні, 23 травня 2013 р. відбулася зустріч Рішара Праск'є та Моххамеда Муссауї, в якій вони коротко підсумували досягнуте, з сумом згадали про спільну трагедію, пов'язану з терактами М. Мера, та висловили сподівання на подальшу співпрацю [63]. У результаті виборів, прези-

дентом CRIF став Роже Цукерман, CFCM — Даліль Бубакер. Оскільки Д. Бубакер поєднував цей пост із посадою ректора Великої паризької мечеті, лідери Представницької ради єврейських інституцій Франції почали апелювати насамперед до історії взаємин з цим «співрозмовником», замовчуючи зміни, здійснені при каденції М. Муссауї. 18 вересня відбулася робоча зустріч Р. Цукермана, глави Комісії для відносин з мусульманами Жана Коркоса з речником Французької ради ісламу Сліманом Надуром, який проінформував, що CFCM готувала Громадянську Конвенцію мусульман Франції [64]. У документі наголошувалося на таких зобов'язаннях при відправленні культу: позазі до світськості, законів Республіки, шанобливому ставленні до інших монотейстичних релігій⁶.

22 жовтня 2013 р. Даліль Бубакер адресував Роже Цукерману листа, в якому назвав рекомендацію Ради Європи щодо заборони дитячого обрізання, що пояснювалася прагненням зберегти фізичний стан хлопчиків, стигматизацією релігійної практики іудаїзму й ісламу [15]. Але ініціативи Д. Бубакера в основному обмежувалися деклараціями. На відміну від свого попередника М. Муссауї, на зустрічі з лідерами CRIF новий глава CFCM не приходив особисто, а скеровував речника Слімана Надура або віце-президента Ануара Кбібеша. Так, 3 лютого 2014 р. у мерії Нантерру на підписанні Пакту іудео-мусульманської дружби, ініційованої Мішелем Серфаті, були присутні від євреїв Роже Цукерман, Рішар Праск'є, Аріель Амар, а від мусульман Ануар Кбібеш і представник Великої паризької мечеті Шауї Міссум, які наголосили на необхідності координації зусиль у контексті захисту права на ритуальне вбивство тварин і обрізання. Імами Ахмеж Мінтар і Тарік Убру закликали французькі мечеті ініціювати якомога більше зустрічей імамів і рабинів [55].

Новий виклик іудейсько-мусульманським взаєминам кинула поява Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ). Але вже 9 вересня 2014 р. Французька рада заявила про «варварство» та «злочини проти людяності», які здійснила ІДІЛ проти хрис-

тиян. За словами директора Національної служби зв'язків з ісламом, отця Крістофа Руку, CFCM була серед перших мусульманських організацій на Заході, що дистанціювалися від джихадистів Ісламської держави [6, р. 18]. 3 грудня 2014 р. віце-президенти CFCM Шемз-Едін Хафіз і Ануар Кбібеш відвідали Комісію для відносин з мусульманами, наголосивши на тому, що радикалізація молодих мусульман відбувається поза мечетями через інтернет і соціальні мережі, які важко контролювати [16].

2015 рік довів Французькій раді ісламу, що вона повинна боротися проти тероризму не лише за кордоном шляхом засудження, а й безпосередньо у Франції через реалізацію конкретних ініціатив. Трагічні події 7—9 січня 2015 р. в Парижі (вбивство співробітників сатиричного тижневика *Charlie Hebdo*, загибель правоохоронців, захоплення заручників у кошерному супермаркеті *Hyper Cacher*) закономірно привернули увагу французької громадськості та вимагали конкретних дій. Але впродовж першої половини 2015 р. Французька рада ісламу обмежилася засудженням екстремістів і проведенням комеморативних заходів [2].

23 лютого 2015 р. Роже Цукерман у виступі на телеканалі *Europe 1* заявив, що всі антисемітські дії у Франції здійснюють молоді мусульмани та використав термін «ісламо-фашизм». Хоча президент CRIF і зауважив, що за цю ситуацію відповідальна меншість ісламської умми, але його заява образила керівництво Французької ради ісламу. Виконавче бюро CFCM видало комюніке, що такі вислови є безвідповідальними та неприйнятними, а тому відмовилися ввечері прийти на ювілейну тридцятую щорічну вечерю CRIF [65]. Президент правозахисної організації SOS Racisme Домінік Сопо теж розкритикував тези Роже Цукермана, але на вечерю все таки прийшов, аби засвідчити співчуття єврейській спільноті [60].

Ситуація почала змінюватися після обрання 30 червня 2015 р. Ануара Кбібеша президентом CFCM. 1 листопада 2015 р. А. Кбібеш і Х. Шалгумі взяли активну участь у роботі Шостого національного конвенту Представницької ради єврейських інституцій Франції [11]. Новим випробуванням для мусульмансько-іудейських відносин стали теракти у Парижі та Сен-Дені 13 листопада 2015 р. 20 листопада майже мільйон французьких мусуль-

⁶ У червні 2014 р. Громадянську Конвенцію мусульман Франції було прийнято. У статті 16 зазначено, що «Французька рада ісламу стежить за тим, щоби конфлікти іноземних країн не переносилися на національний ґрунт і не перешкождали співжиттю спільнот» [5].

ман мали бути присутні на п'ятничній молитві у мечетях, підпорядкованих CFCM. А. Кбібеш запропонував, аби імами в проповідях пояснили позицію ісламу щодо тероризму та наголосили на духовному розумінні джихаду, що було схвально сприйнято єврейською громадою. У Бордо Тарік Убру також присвятив цій темі проповідь, але не використав тексту, підготованого CFCM. Натомість у Бордо після молитви 20 листопада здійснили «екуменічну ходу» — відвідали мерію, синагогу та кафедральний собор [52].

24 листопада 2015 р. А. Кбібеш запропонував створити при Французькій раді ісламу «релігійну раду», яка би відповідала за сертифікацію імамів. Кандидат на пост імама за задумом мав би проходити обов'язкову сертифікацію перед працевлаштуванням [35]. CRIF потрактувала цю ініціативу, як сприяння «толерантному ісламу». Про те, що попередня перевірка імамів була необхідною, міг свідчити й інцидент за участі імама з Бресту Рашида абу Худайфи, який у відео-зверненні пояснював дітям, що ті, хто слухатиме музику, перетворяться на мавп або свиней, на що одразу відреагував президент CFCM [49].

30 листопада 2015 р. у Парижі в приміщенні Інституту арабського світу зібралася чотириста мусульманських лідерів Франції, які засудили тероризм — «варварські дії, які не пояснюються жодною релігією, причиною, людською цінністю». Міністр внутрішніх справ Бернар Казньов назвав це зібрання, яке відкрилося читанням сур Корану, а закрилося співом Марсельєзи «Декларацією любові до Республіки та Франції» [12]. Подію активно обговорювали у CRIF. І вже 1 грудня 2015 р. Комісія для відносин з мусульманами запросила на робочу зустріч Абдаллаха Зеркі, президента Національної обсерваторії ісламофобії й оприлюднила інформацію про динаміку дискримінаційних щодо мусульман дій у 2013—2015 рр. [13].

29 грудня 2015 р. Французька рада ісламу анонсувала, що 9—10 січня 2016 р. 2500 культових споруд оголошують «Дні відкритих дверей» і запрошують на «братній чай з метою показати справжнє обличчя ісламу» [30]. Ця ініціатива дала гарний початок 2016 року в контексті міжрелігійного діалогу. 28 січня 2016 р. Комісія CRIF для відносин з мусульманами приймала Алауї Талібі, ісламського на-

ціонального в'язничного капелана. Пан Талібі надав звіт про 194 пенітенціарні установи Франції, наголосивши на тому, що близько 70% усіх в'язнів Ільде-Франсу сповідують іслам, і наявності кількості мусульманських капеланів недостатньо для задоволення їх духовних потреб [33].

У ніч з 2 на 3 лютого 2016 р. у корсиканському місті Пропріано було здійснено збройні атаки на ресторан і халяльний м'ясний магазин. Близько шістдесят куль застрягли у фасадах будівель. CRIF засудила цю атаку, засвідчила мусульманській спільноті свою солідарність та закликала французів до активних дій [18]. Відповідно, закономірно, що 6 березня 2016 р. представники Французької ради ісламу взяли участь у XXXI вечері CRIF у Паризькій мерії. Перед 800 запрошеними, серед яких були Президент Республіки Франсуа Олланд, міністри Бернар Казньов, Найят Вальо-Белькасем, Емануель Макрон, Роже Цукерман заявив, що «з літа 2015 р., коли до влади прийшов Ануар Кбібеш, відносини з Французькою радою ісламу покращилися. Оскільки новий президент говорить набагато зрозуміліше, ніж його попередник Даліль Бубакер» [48].

У травні 2016 р. Представницька рада єврейських інституцій Франції висловила солідарність Французькій раді ісламу у зв'язку з підпалом мечеті в Аяччо: «культові споруди обов'язково повинні бути захищені, аби забезпечити свободу віросповідання та світськість нашої Республіки» [39]. Схвально CRIF сприйняла формування Французькою радою ісламу 8 травня 2016 р. «теологічної ради», яка мала розробляти контраргументи джихадистському дискурсу. Рада складалася з 22 членів, мала збиратися двічі на рік та видавати «рішення» (А. Кбібеш вирішив уникати терміну «фетва») [37].

8 червня 2016 р. Хасан Шалгумі запросив на іфтар Роже Цукермана та нового президента Представницької ради єврейських інституцій Франції Франсіса Каліфата. Імам мечеті Дрансі передав Р. Цукерману подяку за його діяльність, а Ф. Каліфат навіть назвав Х. Шалгумі «апостолом миру та співжиття» [38].

Вбивство 14 червня 2016 р. в Івелінах поліцейського та його подруги прихильником Ісламської держави кинуло виклик CFCM. Ануар Кбібеш засудив цей злочин, здійснений у священний для мусульман місяць Рамадан. І вже 2 липня 2016 р. за-

пропонував нову ініціативу, покликану протидіяти радикалізації французьких мусульман. За його задумом, бажаним повернутися в іслам мав надаватися супровід, насамперед психологічний як до, так і після навернення. Необхідним вважали налагодження міжрелігійного діалогу в сім'ї та популяризацію прикладів успішних, добре інтегрованих у суспільство навернених мусульман [29].

У листопаді-грудні 2016 р. Комісія для відносин з мусульманами провела низку зустрічей, зокрема 17 листопада з директором Інституту аль Газалі при Великій паризькій мечеті Джелулом Седдікі [22]. 1 грудня до Комісії завітав Хакім аль Каруї, технічний радник Жана-П'єра Раффарена, який керував підготовкою доповіді «Французький іслам можливий», опублікованої фундацією Монтеня у вересні 2016 р. Чи не найкраще тенденції в ісламсько-іудейських взаєминах 2016 р. віддзеркалюють слова Великого рабина Франції Хаїма Корсія: «Релігії не змагаються між собою. Кожен культ має свою традицію й історію у Франції. Неможливо порівнювати католицизм, який має десятки тисяч костелів, іудаїзм із двохтисячною історією у Франції, й іслам, нещодавній на нашій території. Але ми живемо разом. Держава легітимно піклується про кожного не рівно, а відповідно до потреб конкретного моменту» [62]. 26 грудня 2016 р. з нагоди співпадіння свят Мулуда, Різдва та Хануки у посольстві Тунісу зустрілися представники трьох авраамічних релігій — Ануар Кбібеш, монсеньйор Тібо Верні та Хаїм Корсія [25]. За словами Хаїма Корсія, свято одних має бути радістю для інших.

9 січня 2017 р. у пам'ятних заходах річниці трагедії в *Nuper Cacher* окрім представників місцевої влади й іудейської спільноти взяв участь Ануар Кбібеш. Тому не дивно, що 1 березня на церемонії вручення йому прем'єр-міністром Бернаром Казньовом Ордену Почесного Легіону було численне представництво CRIF: Франсіс Каліфат, Роже Цукерман, Жан Коркос і Робер Ежнес. Серед присутніх були також Великий рабин Франції Хаїм Корсія, президент Консistorії Жоель Мергі, рабини Моше Левін і Мішель Серфаті [20]. За словами Б. Казньова, Орден був вручений А. Кбібешу за зусилля інтегрувати мусульманську громаду в національну спільноту. Але це не означало, що CRIF, обравши пріо-

ритетним співрозмовником Французьку раду ісламу, відмовиться від інших. Так, 16 березня 2017 р. Франсіс Каліфат приймав Хасана Шалгумі, який розкритикував діяльність СФСМ, наголошуючи на тому, що кожна мечеть змушена самостійно вирішувати свої проблеми [21]. У відповідь на цю критику, 29 березня виконавче бюро СФСМ прийняло «Хартію імама», яка передбачала відданість французьких імамів поміркованому ісламу та республіканському пакту. Мечетям пропонували підписати Хартію, яка стала б визначальним документом при прийомі на роботу імама [26].

4 травня 2017 р. напередодні другого туру президентської кампанії глава Протестантської федерації Франції пастор Франсуа Кляверолі, Ануар Кбібеш, і великий рабин Франції Хаїм Корсія видали спільне комюніке, в якому закликали проголосувати за Емануеля Макрона. Релігійні лідери визнали, що їхнє становище вимагає політичної нейтральності, але заявили, що вважали себе насамперед відповідальними громадянами, а тому були змушені агітувати своїх прихожан голосувати за Емануеля Макрона. Свою позицію представники мусульман, протестантів і іудеїв аргументували трьома постулатами: по-перше, найважливішою цінністю є мир, а зберегти його можна лише проголосувавши за цю кандидатуру, по-друге, необхідно пам'ятати про гуманістичні основи Республіки та соціальну місію релігій, і, по-третє, принцип «Свобода, рівність, братерство» є гаслом відкритості та діалогу з Іншим, відтак, перемога Марін Ле Пен означала поразку толерантної та відкритої світу Франції [27].

15 травня 2017 р. Комісія CRIF для відносин з мусульманами запросила «важливого діяча ісламу», президента Консультативної ради турецьких мусульман Франції, віце-президента Французької ради ісламу Ахмета Ограса. Президент Комісії Жан Коркос вірив, що обрання А. Ограса на пост Президента СФСМ у липні 2017 р. дозволить подолати полеміку, пов'язану з колонізацією та деколонізацією [17]. Оскільки це міг би бути перший президент Французької ради ісламу, який не вважає ні себе, ні своїх предків жертвами французької колоніальної політики.

Керівники Представницької ради єврейських інституцій Франції, як інституції, що мала більшу традицію існування у Республіці, усвідомлювали необ-

хідність налагодження зв'язків із мусульманською уммою, як найдинамічнішою у демографічному контексті. Початково основним і до середини 1980-х рр. єдиним співрозмовником для CRIF була Велика Паризька мечеть й ініційоване її ректором Авраамом Братство. З появою у 2003 р. повноцінної представницької організації мусульман — Французької ради ісламу, саме вона перебирає функції співрозмовника. Але оскільки до 2008 р. CFCM очолював ректор Великої Паризької мечеті Даліль Бубакер, то взаємини де-юре вийшли на новий рівень, але де-факто не змінилися. Саме тому в 2004—2006 рр., як доповнення до «офіційного» міжрелігійного діалогу реалізуються ініціативи CoExist і AJMF.

Із обранням у 2008 р. нового президента CFCM співпраця поглиблюється. М. Муссауї у здійснюваних перетвореннях надихався досвідом іудейської спільноти, зокрема запрошення на іфтари впливових політичних і релігійних діячів (паралелі зі щорічними вечереми CRIF), ініціатива створення Національної обсерваторії ісламофобії у 2010—2011 рр. Випробуванням для ісламсько-іудейської співпраці стала трагедія березня 2012 р. у Тулузі, яка показала певну слабкість й інституційну незрілість Французької ради ісламу.

У 2013—2015 рр. хоча CRIF і CFCM мали спільні проблеми (дискусія про необхідність заборони ритуального вбивства тварин і дитячого обрізання, вандалізм щодо культових місць), нестриманість й амбіції їх президентів Роже Цукермана та Даліля Бубакера призводили до періодичних непорозумінь, найяскравішим із яких стала відмова CFCM 23 лютого 2015 р. взяти участь у XXX щорічній вечері CRIF. Обрання у червні 2015 р. президентом CFCM Ануара Кбібеша, який ще на посту віцепрезидента брав участь у заходах, організованих CRIF, стало сигналом для зближення. Представницька рада єврейських інституцій Франції схвально сприйняла заходи Ануара Кбібеша, спрямовані на боротьбу проти радикалізації французьких мусульман і подальшу інтеграцію в національну спільноту. Новим етапом у відносинах CRIF і CFCM може стати обрання президентом Французької ради ісламу Ахмета Ограса, який не є заручником колоніального дискурсу.

Окремо варто підкреслити той факт, що всі згадані ініціативи міжрелігійного діалогу постулювалися як прагнення не допустити перенесення закордон-

них ісламсько-іудейських конфліктів на французький ґрунт.

1. Сипко Б. Проблема інституціоналізації «французького ісламу» у 1990—2003 рр. / Б. Сипко // Вісник Львівського університету. Серія Історична / за ред. Р. Сіромського. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. — Вип. 48. — С. 228—242.
2. Сипко Б. Реакція основних ісламських федерацій Франції на паризькі теракти січня 2015 р. / Б. Сипко // Аль-Калям. — 2015. — № 5. — С. 16—26.
3. Benveniste A. Grands ensembles et singularités communautaires: Culture juive, présence musulmane à Sarcelles / Benveniste A. // Les Annales de la recherche urbaine. — 2004. — № 96. — P. 117—124.
4. Cohen M. Juifs et Musulmans en France: le modèle républicain d'intégration en question / Cohen M. // Sociétés contemporaines. — 2000. — № 37. — P. 89—120.
5. Convention Citoyenne des Musulmans de France pour le vivre-ensemble. — Juin 2014. — Conseil Français du culte musulman, 2014. — 15 p.
6. Fellous G. L'État Islamique (Daesh), cancer d'un monde arabo-musulman en recomposition / Fellous G. // Les Études du CRIF. — № 32. — 2014. — 52 p.
7. Histoire des relations entre juifs et musulmans des origines à nos jours / sous la dir. de B. Stora et A. Meddeb. — Paris : Albin Michel, 2013. — 1152 p.
8. Maimon D. Les détours du rapprochement judéo-arabe et judéo-musulman à travers le monde. Des lueurs d'espoir à l'ombre du conflit israélo-palestinien. Panorama des initiatives et réflexions pour le futur / Maimon D., Bonneveau F., Lahlou D. // Les Études du CRIF. — 2008. — № 14. — 56 p.
9. Електронний архів Іудео-мусульманської дружби [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ajmf.org/>.
10. Електронний архів Представницької ради єврейських інституцій Франції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.crif.org/>.
11. 6-ème Convention nationale du CRIF. — 2 novembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/6%C3%A8me-convention-nationale-du-crif/57303>.
12. 400 responsables musulmans réunis à Paris pour dénoncer le terrorisme. — 30 novembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/400-responsables-musulmans-r%C3%A9unis-%C3%A0-paris-pour-d%C3%A9noncer-le-terrorisme/58134>.
13. Abdallah Zerki, président de l'Observatoire national de l'islamophobie, reçu au CRIF. — 1 décembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/abdallah-zekri-pr%C3%A9sident-de-lobservatoire-national-de-lislamophobie-re%C3%A7u-au-crif/58181>.
14. C'est mon Dieu qu'on assassine. — 5 janvier 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/cest-mon-dieu-quon-assassine/58636>.

15. CFCM: lettre de solidarité avec le CRIF concernant la résolution du Conseil de l'Europe sur la circoncision. — 23 octobre 2013 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/cfm-lettre-de-solidarite%3%A9-avec-le-crif-concernant-la-r%3%A9solution-du-conseil-de-l%E2%80%99europe-sur-la-circoncision/44402>.
16. Commission pour les relations avec les musulmans du CRIF reçoit deux vice-présidents du CFCM. — 9 décembre 2014 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/la-commission-pour-les-relations-avec-les-musulmans-du-crif-re%3%A7oit-deux-vice-pr%3%A9sidents-du-cfm/53520>.
17. Commission pour les relations avec le musulmans. — 29 mai 2017 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/crif-commission-pour-les-relations-avec-les-musulmans>.
18. Communiqué de presse du CFCM suite aux attaques en Corse. — 4 février 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/communiqu%3%A9-de-presse-du-cfm-suite-aux-attaques-en-corse/59235>.
19. Communiqué du CFCM. — 30 juin 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/communiquedepresse/Communique-du-CFCM20929>.
20. CRIF — Francis Kalifat à la remise de légion d'honneur d'Anouar Kbibech. — 1 mars 2017 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/crif-francis-kalifat-la-remise-de-legion-dhonneur-danouar-kbibech>.
21. CRIF — Hassen Chalghoumi reçu par la Commission pour les relations avec les musulmans. — 21 mars 2017 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/crif-hassen-chalghoumi-recu-par-la-la-commission-pour-les-relations-avec-les-musulmans>.
22. CRIF — Réunion avec la Commission pour les relations avec les musulmans. — 8 décembre 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/crif-reunion-avec-la-commission-pour-les-relations-avec-les-musulmans>.
23. *Diffalah S.* Dans les quartiers, la haine du juif ne disparaîtra par le miracle / *Diffalah S.* // *Le Nouvel Observateur*, 31 janvier 2015 [En ligne]. — URL: <https://www.nouvelobs.com/attentats-charlie-hebdo-et-maintenant/20150130.OBS1284/dans-les-quartiers-la-haine-du-juif-ne-disparaitra-pas-par-miracle.html>.
24. Faits et commentaires N° 1: Réunion de la Commission du CRIF, chargée des relations avec l'islam, avec l'UOIF (9 septembre 2004). — 23 septembre 2004 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Faits-et-commentaires-n>.
25. France — Allumage de 3ème bougie de Hanouka à la Résidence de l'Ambassadeur de Tunisie à Paris. — 4 janvier 2017 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/france-allumage-de-la-3eme-bougie-de-hanouka-la-residence-de-lambassadeur-de-tunisie-paris>.
26. France — Une Charte de l'imam adoptée par le Conseil Français du culte musulman. — 31 mars 2017 [En ligne]. — URL: [france-une-charte-de-limam-adoptee-par-le-conseil-francais-du-culte-musulman](http://www.crif.org/fr/revuedepresse/france-une-charte-de-limam-adoptee-par-le-conseil-francais-du-culte-musulman).
27. *Guénois J.-M.* Les représentants religieux juifs, musulmans et protestants appellent à voter Macron / *Guénois J.-M.* // *Le Figaro*, 4 mai 2017 [En ligne]. — URL: http://www.lefigaro.fr/elections/presidentielles/2017/05/04/35003-20170504_ARTFIG00164-les-representants-religieux-juifs-musulmans-et-protestants-appellent-a-voter-macron.php.
28. Iftar à la Grande mosquée de Paris. — 31 août 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Iftar-a-la-Grande-Mosquee-de-Paris21431>.
29. Islam — Le CFCM veut «accompagner» les convertis à l'islam, «avant et après». — 5 juillet 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/islam-le-cfm-veut-accompagner-les-convertis-lislam-avant-et-apres>.
30. Journées portes ouvertes dans les mosquées de France les 9 et 10 janvier. — 29 décembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/journ%3%A9es-portes-ouvertes-dans-les-mosqu%3%A9es-de-france-les-9-et-10-janvier/58518>.
31. La mosquée de Villeneuve-sur-Lot cible d'individus racistes. — 21 novembre 2011 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/La-mosquee-de-Villeneuve-sur-Lot-cible-d-individus-racistes27065>.
32. L'antisémitisme supposé des jeunes de confession musulmane: le CFCM inquiet. — 11 juillet 2012 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/antis%3%A9mitisme-suppos%3%A9-des-jeunes-de-confession-musulmane-le-cfm-inquiet/31994>.
33. La Commission pour les relations avec les musulmans du CRIF a reçu monsieur el Alaoui Talibi, aumônier national des prisons. — 23 février 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/la-commission-pour-les-relations-avec-les-musulmans-du-crif-re%3%A7u-monsieur-el-alaoui-talibi-aum%3%B4nier-national-des-prisons/59511>.
34. L'appel au dialogue entre juifs et musulmans après les attentats de Mohamed Merah. — 19 mars 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/tribune/lappel-au-dialogue-entre-juifs-et-musulmans-apr%3%A8s-les-attentats-de-mohamed-merah/54917>.
35. Le CFCM annonce une «certification» des imams pour promouvoir un «islam tolérant». — 25 novembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfm-annonce-une-certification-des-imams-pour-promouvoir-un-islam-tol%3%A9rant/58069>.
36. Le CFCM au CRIF: «Vivre ensemble et dialoguer dans l'oeuvre du paix». — 23 mars 2004 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CFCM-au-CRIF-Vivre-ensemble-et-dialoguer-dans-l>.
37. Le CFCM instaure un «conseil théologique». — 10 mai 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfm-instaure-un-conseil-theologique>.
38. Le CRIF à la Cérémonie de rupture du jeûne du Ramadan à la mosquée de Drancy. — 10 juin 2016 [En ligne]. —

- URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/le-crif-la-cere-monie-de-rupture-du-jeune-du-ramadan-la-mosquee-de-drancy>.
39. Le CRIF condamne l'incendie criminel qui a visé une mosquée à Ajaccio. — 2 mai 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/le-crif-condamne-l%E2%80%99incendie-criminel-qui-vis%C3%A9-une-mosqu%C3%A9e-%C3%A0-ajaccio/60636>.
  40. Le CRIF à l'Iftar du CFCM. — 8 septembre 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CRIF-a-l-IFTAR-du-CFCM-21532>.
  41. Le CFCM condamne avec «la plus grande vigueur» l'agression contre un élève d'une école juive de Toulouse. — 6 juillet 2012 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/communiquedepresse/le-cfcm-condamne-avec-la-plus-grande-vigueur-lagression-contre-un-%C3%A9l%C3%A8ve-dune-%C3%A9cole-juive-de-toulouse/31927>.
  42. Le CRIF condamne la profanation d'un carré militaire près d'Arras. — 9 décembre 2008 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CRIF-condamne-la-profanation-d-un-carre-militaire-pres-d-Arras12688>.
  43. Le CRIF dénonce l'odieuse profanation du carré militaire musulman à Tarascon. — 10 mai 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/communiquedepresse/LE-CRIF-denonce-l-odieuse-profanation-du-carre-militaire-musulman-a-Tarascon20170>.
  44. Le CRIF et le CFCM: éviter les débordements en France. — 6 janvier 2009 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CRIF-et-le-CFCM-eviter-les-debordements-en-France13097>.
  45. Le CRIF invité par le CFCM. — 15 septembre 2009 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CRIF-invite-par-le-CFCM16355>.
  46. Le CRIF partage l'Iftar avec le CFCM. — 18 septembre 2008 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CRIF-partage-l-Iftar-avec-le-CFCM12012>.
  47. Le CRIF se félicite de la réélection de Dalil Boubakeur. — 26 juin 2005 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-CFCM-au-CRIF--Vivre-ensemble-et-dialoguer-dans-l->.
  48. Le Dîner du CRIF, ce soir. — 6 mars 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/actualites/le-d%C3%A9ner-du-crif-ce-soir/59720>.
  49. Le Président du CFCM juge «inadmissibles» les propos de l'imam de Brest. — 30 novembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-pr%C3%A9sident-du-cfcm-juge-inadmissibles-les-propos-de-limam-de-brest/58125>.
  50. Le Président du CFCM Monsieur Mohamed Moussaoui en visite à la communauté juive de Strasbourg. — 27 septembre 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Le-Président-du-CFCM-Monsieur-Mohamed-Moussaoui-en-visite-a-la-communauté-juive-de-Strasbourg21731>.
  51. Les 40 ans d'Amitié d'Abraham [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/Les-40-ans-de-la-Fraternite-d-Abraham8636>.
  52. Les attentats du 13 novembre au coeur de la prière de ce vendredi. — 20 novembre 2015 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/les-attentats-du-13-novembre-au-c%C5%93ur-de-la-pri%C3%A8re-de-ce-vendredi/57989>.
  53. Les premiers temps de l'affaire Merah, Marc Knobel raconte. — 18 mars 2013 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/tribune/les-premiers-temps-de-l%E2%80%99affaire-merah-marc-knobel-raconte/35855>.
  54. L'UOIF n'est pas l'islam de France. — 16 avril 2012 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/luoif-nest-pas-lislam-de-france/30780>.
  55. «Pacte de Fraternité» judéo-musulmane. — 5 février 2014 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/%C2%AB-pacte-de-fraternit%C3%A9-%C2%BB-jud%C3%A9o-musulmane/49073>.
  56. Première rencontre officielle entre le CRIF et la Grande Mosquée de Paris. — 18 janvier 2012 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/premi%C3%A8re-rencontre-officielle-entre-le-crif-et-la-grande-mosqu%C3%A9e-de-paris/29483>.
  57. Profanation des tombes musulmanes à Carcassonne: le CRIF s'indigne. — 19 septembre 2011 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/communiquedepresse/Profanation-de-tombes-musulmanes-a-Carcassonne-le-CRIF-s-indigne26073>.
  58. Propos de Marine Le Pen: l'indignation du CRIF. — 13 décembre 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/communiquedepresse/Propos-de-Marine-Le-Pen-l-indignation-du-CRIF22799>.
  59. Rapport de la Commission du CRIF pour les relations avec les musulmans 2012—2013 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/rapport-de-la-commission-du-crif-pour-les-relations-avec-les-musulmans-2012-2013/37385>.
  60. Réaction aux propos de Roger Cukierman, Président du CRIF [En ligne]. — URL: <https://sos-racisme.org/communique-de-presse/reaction-aux-propos-de-roger-cukierman-president-du-crif/>.
  61. Réaction des instances juive et musulmane aux propos de François Fillon. — 7 mars 2012 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/r%C3%A9actions-des-instances-juive-et-musulmane-aux-propos-de-fran%C3%A7ois-fillon%E2%80%A6/30217>.
  62. Religion — Haïm Korsia: «La laïcité n'est pas un athéisme d'Etat». — 5 septembre 2016 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/religion-haim-korsia-la-laicite-nest-pas-un-atheisme-detat>.
  63. Rencontre du CRIF avec le CFCM. — 23 mai 2013 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/rencontre-du-crif-avec-le-cfcm/37059>.

64. Réunion au CRIF avec le chargé de la communication du CFCM. — 23 septembre 2013 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/r%C3%A9union-au-crif-avec-le-charge%C3%A9-de-la-communication-du-cfcm/38698>.
65. Roger Cukierman assume ses propos sur les jeunes musulmans // Libération, 23 février 2015 [En ligne]. — URL: http://www.liberation.fr/societe/2015/02/23/malaise-apres-des-declarations-du-president-du-crif-sur-le-fn-et-marine-le-pen_1208335.
66. Sauvaget B. Un ticket pour la paix entre juifs et musulmans / Sauvaget B. // Libération, 27 décembre 2012 [En ligne]. — URL: http://www.liberation.fr/societe/2012/12/27/un-ticket-pour-la-paix-entre-juifs-et-musulmans_870294.
67. Voeux de Mohamed Moussaoui, Président du CFCM, au Président du CRIF, à l'occasion des fêtes de Hanoucah. — 2 décembre 2010 [En ligne]. — URL: <http://www.crif.org/fr/lecrifenaction/V>.

Bohdana Sytko

INTERRELIGIOUS DIALOGUE
BETWEEN FRENCH JEWS AND MUSLIMS
IN THE EARLY XXI CENTURY:
INSTITUTIONAL LEVEL

In this article on the basis of electronic archives of the Representative Council of French Jewish Institutions and the public organization the Judeo-Muslim friendship and the French press, the main trends in the interreligious dialogue between the French Jews and Muslims in the early twenty-first century were

analyzed. It was found that the most successful cooperation was in 2008—2013 and 2015—2017, due to the willingness of leaders of Jews and Muslims to compromise. Instead, the cadences of Roger Cukierman (2001—2007, 2013—2016) and Dalil Boubakeur (2003—2008, 2013—2015), due to the temper, and as a result of sharp statements, were marked by cold relations, as well as open conflicts.

Keywords: Jews, Muslims, interreligious dialogue, Fifth republic.

Богдана Сытко

МЕЖРЕЛИГИОЗНЫЙ ДИАЛОГ
ФРАНЦУЗСКИХ ИУДЕЕВ И МУСУЛЬМАН
В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА:
ИНСТИТУЦИОННЫЙ УРОВЕНЬ

Используя электронные архивы Представительного совета еврейских институций Франции и общественной организации Иудео-мусульманская дружба Франции, а также французской прессы, проанализированы главные тенденции в межрелигиозном диалоге французских иудеев и мусульман в начале ХХІ века. Установлено, что наиболее успешным сотрудничество было в 2008—2013 и 2015—2017 гг., что объясняется готовностью лидеров как иудеев, так и мусульман к компромиссам. В то же время каденции Роже Цукермана (2001—2007, 2013—2016) и Далиля Бубакера (2003—2008, 2013—2015) в связи со вспыльчивым характером, и, как следствие, острыми заявлениями, отличались похолоданием в отношениях, и даже открытыми конфликтами.

Ключевые слова: иудеи, мусульмане, межрелигиозный диалог, Пятая республика.